

EVELYN WAUGH

Attól a naptól kezdve, hogy *Evelyn Waugh* Oxfordba érkezett és belépett a Hertford-kollégiumba, naplót vezetett s ezt írta bele 1921. június 18-án: — „Néhány hét óta megszűntem kereszténynek lenni...” Csak egy tizenhét éves fiú képes ilyen halálosan komoly dolgot ilyen problémátlan egyszerűséggel leírni. Anglia, s az egész világ később egyik legnagyobb katolikus írójának ez volt első lázadása az apai környezet, a még Viktória-korszak konzervatív hagyományai, az anglikán államegyház, a nagypolgári illemszabályok, s általában az angol konformizmus ellen.

Tavaly ősszel Angliában járva szerettem volna találkozni *Graham Greene*-nel és vele is. De *Greene* éppen akkor a kontinensen tartózkodott, talán riviérai villájában. *Evelyn Waugh* pedig — jóbarátai mondták — már súlyos betegen feküdt, *Piers Court*-ban, gloucestershirei birtokán, mint megváltást várva a halált. Így hát csak a Brit Múzeum olvasótermében tudtam foglalkozni vele; ha rágondolok, mindig ez jut eszembe: a vastag szürke üveglapokból álló kettős kupola, amelyen keresztül a legélesebb napsütés is éppen átdereng, a mesterséges fény; a dolgozóasztalok egymás fölé meredeken emelkedő krátere. Hitelenségére vonatkozó megjegyzését ottani jegyzeteim alapján idézem önéletrajzából, amelynek sajnos, csak első része jelent meg, 1964-ben, s nem sokkal tovább vezet az olvasót mint egyetemi hallgató korának végéig.

Evelyn Waugh kétségtelenül az „upper middle-class”, az arisztokráciával társadalmilag egyrangú nagypolgárság fia. Nem véletlen, hogy ennek életét mutatta meg regényeinek maró szatíráiban. Származását ő maga is fontosnak tartotta, máskülönben nem írt volna több fejezetet róla önéletrajzában. Mint „örökségről” szól családi környezetében szerzett benyomásairól és vonásairól. Amint írta — s könyvében meg is jelentek az arcképek fényképei — apja halljában ott sorakoztak az ősök képei a negyedik-ötödik nemzedékig visszamenően, a francia forradalom selyemparókás, sápadt kortársaiig. Az apai ősök „clergyman”-ek, egyházi vezetőemberek, azaz főesperesek és dékánok, s mindegyiknél még a büszke megjelölés: „and writer”, mármint író. Mert természetesen jelentek meg, teológiai és gyakorlati kérdésekről, erről-arról, könyveik is. Az anyai elődök magasrangú katonatisztek és polgári főhivatalnokok Bengáliában, még abból az időből, amikor az az Indiai Társulatnak volt magántulajdona, és szintén majdnem mindegyik „writer” is, hiszen nyugalomba vonulásuk után hazatérve megírták életüket és élményeiket, tanulságul a kortársaknak és az utódoknak.

Bátyja és ő mint a légből természetes elemét lélegezték be az irodalmat, mert az apa, *Arthur Waugh* már hivatásos író, a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek essayistája, több angol klasszikus, például *Tennyson* és *Dickens* kiadója, és a *Chapman* és *Hall* kiadóvállalat igazgatója; természetesen szintén megírta önéletrajzát s többen is írtak róla. Szilárdan hitt a konzervativizmusban, hű volt a Koronához, az Államegyházhoz és a fennálló társadalmi rendhez; ragaszkodott a sporthoz — némi krikettet játszott — és régi iskolájának, a *Sherborn-kollégium*nak iskolatársi összefüggeteihez. Idősebb fia, *Alec*, aki úgyszólván első lélegzetvételei óta írónak készült, *Sherborn*ba is került, de 1917-ben

roppant felzúdulást keltő kaján kulcsregényt írt erről az iskoláról, ahol ezt zokon vették, és Evelynnek már máshová kellett mennie. Így került Hertford-ba, már bátyja regényének és egy meglelt cikkének glóriájával feje körül. Mert persze ő is írónak készült.

Első „novelláját” tízéves korában írta, sőt ő maga is illusztrálta a család büszkén őrizte meg, mint minden papírdarabkáját; az írás inkább gyermekes ákombákom-szöveggel körített képregényekre emlékeztet. Ugyancsak 1917-ben, amikor a bátyját behívták katonának és úgyszólván azonnal foglyul esett a nyugati hadszíntér egyik német offenzívájában, Evelyn annak afféle menyasszonyjelöltjével, egy nála alig néhány évvel idősebb festőnővel járta a londoni kiállításokat, s benyomásai és vezetője magyarázatai nyomán lelkesen tollat ragadva, cikket is írt „A futurizmus védelmében”, és beküldte egy művészi folyóiratnak. Óriási volt a büszkesége és csalódása, mert közölték ugyan, de további írásai előtt a lap azzal tért ki, hogy azt nem mint „cikket” hozzák, hanem mint „levelet”, amely belevilágít abba, hogy miként látja egy tizennégyéves fiú a modern művészet egyik legmodernebb irányát. Íme, ezek voltak Evelyn Waugh „írói kezdetei”.

Hertfordba azzal érkezett, hogy irodalommal és a kortárs-világtörténelemmel kíván foglalkozni. De megtartotta érdeklődését a festőművészet iránt is, mindvégig kitűnően rajzolt, gyönyörűen utánozta a középkori kézírást és iniciálékat; ez volt a hobbija.

Hitetlensége nem volt más, mint metafizikai nyugtalanságának egyik fázisa. Gyermekkori képei mellett fennmaradt egy fényképe ugyanebből az időből, 1921-ből is. Amíg a fiúcska lágy, szép selymes vonásokkal minél több benyomásra szomjasan tekint a világba, a hertfordi kollégium fiatalembere komoran néz maga elé. Keresztülmentem Oxfordban a Hertford-kollégiumnak — mert ez szintén a város egyik nevezetessége — udvarán, a szürke, hatalmas homokkő-négyzeteken, köröskörül a második emeletig kússza be az örökzöld a modern neogótikus szárnyakat (mert a kollégium viharos történelme során megsemmisültek régi épületei), és arra gondoltam, hogy ugyanezen az udvaron ment keresztül a keserűarcú fiatalember, akit azóta beírtak a legnagyobb hírnévre vergődött volt tanítványok sorába, például *Tyndall*nak, a XVI. századi anglikán bibliafordítónak neve mellé.

Mi volt a gyötröttsége? Később ő maga úgy látta, hogy semmi egyéb, mint a kegyelem, amiért nem tudott eléggé hálát adni. Úgynevezett „katolikus” regényeiben nem sokat vesződött azzal, hogy katolikussá váló hőseinek „értelmi fejlődését” vagy a hithez vezető „élményeit” megrajzolja. Szemérmes utalásokat tesz a kegyelemre, az azzal való viaskodásra és annak elfogadására, — egyszerűen ennyi az egész. Sajátmagáról erre való vonatkozásban csak annyit ír, hogy „rendszeretlenül és megértés nélkül” sokat foglalkozott a metafizikával. Erre az időre esik *Eliot*nak, az Amerikából Angliába költözött lírikusnak költeménye, a *Vaste Land* (Pusztaság), amely új korszakot teremtett az angol irodalomban; Evelyn Waugh is, vele együtt, pusztaságnak látta az egész angol életet. Ugyancsak ekkor barátkozott meg a *Plunket-Greene-családdal*, iskolatársával *David Plunket-Greene*-nél és *Olivia* és *Gwen* nevű nővéreivel; ők lettek tudtukon kívül az *Utolsó látogatás* sugallói. Hát igen, Olivíába kétségtelesen szerelmes is volt. De mégsem őt vette el, hanem fejvesztetten, lázas gyorsasággal, nyilvánvalóan bolondul, *lord Burghclere* legfiatalabb leányát. Evelyn Waugh édesanyja nem is helyeselte ezt a házasságot, aggódott miatta és megjósolta zátonyra jutását; később, mikor fia katolikus

lett, az egyház valóban annulálta is ezt a köteléket. Az önéletrajz nem ér odáig, az életrajzok pedig — többnyire érdekelt felek tollából — idáig, a felek életében, hallgattak a részletekről.

Az első év után szétváltak, nem is tudjuk pontosan, miért; nyilván megvolt az alapos oka a házasság későbbi érvénytelenítésének. A fiatal Waugh akkor egy napilapnak volt munkatársa, egy folyóiratban már megjelent az első nagyobb elbeszélése, és életrajzot írt *Dante Gabriele Rosetti*-ről, a századforduló szépségeszményétől átjárt festőjéről, művészetpolitikusáról és szocialistáiról, aki azt vallotta, hogy a szocializmus legfőbb célja és egyben eszköze, hogy szépséggel itassuk át a modern ember életét. A munkásosztályt is. A művészet, a szép tárvak, a jómódot is jelentik és így a szociális kérdés megoldását. A Rosetti-életrajz, mint Waugh maidnem minden műve, az ania-igazgatta kiadóvállalatnál jelent meg először. Mulatságos, hogy a félelmetesen tájékozott *Times Literary Supplement*: mint Miss Waughról emlékezett meg a szerzőről, akinek neve mellé később, katonakorában, zárójelben oda kellett írnia neve mellé, „neme: férfi” (anyja neve után kapta keresztnévét). Rosetti értékelésénél már megjelenik rendkívül finom és tömör stílusa és ironiája. S ami az ironiánál is több: a katolicizmus lehelete. Végső soron úgy ítéli meg Rosettit, „mint aki misztikus, de hit nélkül, katolikus, de az egyház fegyelme és szentségei nélkül...”

Waugh ekkor még hivatalosan anglikán volt, de két év múlva katolizált. A változás egvelőre nem regényeiben jelentkezik. Mint az egyik nagy napilap tudósítója utazott Abessziniába, Hailé Szelasszié császár koronázására, tett egy hosszabb afrikai utat s három-négy regényt is írt ennek élményeiből, majd egy földközi-tengeri utazás naplója következett, egy brit-guayanai út s egy nvugatindiai, később mexikói, majd a második világháború után egy hollywoodi. Valójában először útirajzaival lett ismert és népszerű.

Korai művészetére a *Decline and Fall* című regénye (1928) a legjellemzőbb. Ennek hőse, Paul Pennyfeather, nem különösebb képességek hordozója Voltaire *Candide*-ia hősenek típusa az „ártatlan ifjú”. Tanárember féle, aki körül egy túlszaturizált Oxford kollégiumainak élete elevenedik meg, tudatlan tanárok és elképesztően durva és ostoba növendékek. A fiatal ember, miután az igazgató lánvai kivetették rá hálójukat, végül egyik tanítványa fiatal édesanyjának lesz a völegénye; az özvegyről hamarosan minden olvasó tudja, hogy Warrenné mesterségét úzi nemzetközi méretekben, csak a korlátolt Pennyfeather nem tudja ezt, s mivel vállalja, hogy az asszony üzleteit intézze, a lánykereskedelem ellen küzdő rendőrség letartóztatja és elítéli. Az angol börtönéletnek és vezetőinek szédítően ironikus raiza következik, majd a hőst megsöktetik, s álnéven él tovább. Az angol nagypolgári élet — amint kritikusai mind megjegyzték — túlzó és keserű szatírája.

1937-ben, miután a katolikus egyház érvénytelenítette első házasságát, Waugh úira megnősült. Ezúttal *Laura Herbert*, Carnarvon lord unokája lett a felesége s a házasság nagyon boldog volt. Waugh ennek tulajdonította, hogy még a stílusa is megújihódott. 1939-ben, a háború kitörésekor sorozták az angol tengerészet szolgálatába, különböző beosztásokban működött, majd a saját kívánságára a jugoszláv partizánok mellé rendelt katonai misszió tagja lett, később mint ejtőernyős vett részt a normandiai partraszállásban. Egyszóval szárazon-vízen és levegőben egyaránt kivette részét a harcokból; mégpedig nem fiatalon, negyvenéves kora táján. De ezek úgy látszik szükségesek voltak, mert az

eléggé sápadt regényírói kezdetek után mint a szökökútból tört fel benne a remekmű, *Az Utolsó Látogatás* (az angol eredeti címe *Brideshead Revisited*: A viszontlátott Brideshead). Regényét 1945 első felében írta; adig érdekes író volt — ettől kezdve igen nagy író.

A regény azzal kezdődik, hogy a második világháború idején az angol katonatisztet és festőművészt, Charles Ryder-t egy elhagyatott vidéki kastélyba szállásolják be csapatával. A kastélyt — Brideshead-et — ismeri: Sebastian, Charles Ryder oxfordi diákkorának romantikus és már akkor is itales barátja lakott benne. A nővérei Julia és Cordélia, s édesanyjuk, Lady Marchmain. Ryder protestáns, a Marchmain-család katolikus. Nem valami kiváló katolikusok: Lady Marchmain sznob, mint az angol idős dámák mind. Sebastian alkoholista, Julia öntudatos, kevély szépség, a kis Cordélia pedig csupa naivítás. Apjuk egy törvénytelen élet-társal külön él tőlük, Velencében, s Ryder őt is megismeri. Beleszeret Juliába, de mivel még nincs elég vagyona, még éppen csak festeget, nem veheti el és Julia férjhezmegy, nem éppen szerencsésen Ryder is meg-nősül, híres festő lesz, s egy délamerikai útjából áthajózva az Atlanti-óceánon egy felejthetetlenül leírt vihar alatt hajtják őket Juliával egy-más karjaiba a régi vozalom emlékei. Mindketten elválnak, s egymással készülnek új házasságra lépni. De egyszerűsággal Julia azt mondja: „Nem! Vétkeztem és bukdácsolok, de Isten és magam közé nem állítok fel állandó falat”. Miért tudta ezt tenni? Az annyira gyarló Lady Marchmain ekkor már halott, de élete utolsó éveiben és most a túlvilágon: csak fér-jéért, gyermekeiért imádkozik. S ezek az imádságok kísérik valamennyi-öket életútjukon. Juliát például nem engedik bele a kettősen is érvény-telen házasságba. Sebastian mint kedves, de gyógyíthatatlan alkoholista bolyong a világban s egy sivatagi kolostor befogadottjaként telepszik meg Afrikában. Újra és újra az alkohol rabságába esik, de mindig újra feltápáskodik és visszatér kolostorába. A hajdani naiv gyermeklányka, Cordélia pedig szilárdan meg tud küzdeni az étellel; a család elszegé-nyedett. Ez a történet. De minden jelenetét átlengi a földi s a természet-feletti szépség fuvallata. Ezek — amint a regény alcíme mondja — „Charles Ryder kapitány szent és profán emlékei”. (1947-ben magyarul is megjelent).

Meg tudta látni a katolikumot mint olyan szociális vallást, amely összeköti a nemzeteket s megjeleníti és megerősíti önmagát. Saját meg-térésében is nagy szerepet játszott ez az értelmező vallásos érzés, amely — mint mondotta — oly szükséges az erkölcsiséghez, az erkölcsiség pe-dig az emberi léthez.

Ugyanilyen mélyen jár *Helena* (1948) című regényében. Ez az egyet-len történelmi regénye, Szent Ilona császárnőről szól, a Szent Kereszt megtalálójáról. Heléna császárnőről nem tudunk mást, mint azt, hogy Konstantius császár élettársa volt, Nagy Konstantin édesanyja, s hogy kanonizált szent lett. A történelem adatai szerint Drepanumban szüle-tett, afféle tábori koszmárosnak volt a lánya, Nisben merült fel a fiatal tábornok oldalán, mint annak egyetlen ágyasa, s minthogy keresztény volt, az akkori kereszténység jogszokása szerint gyakorlatilag felesége; Konstantint, a későbbi császárt, ő nevelte kereszténnyé. De van egy an-gol legenda arról, hogy britanniai származású. Waugh szabadon választja ezt a változatot. Az ő elbeszélése szerint Helena Colchesterben született, Cole király leánya, és amikor Konstantius mint Nyugat augusztusa láto-gatóba jön apjához, megszereti, feleségül veszi, később Nisbe viszi. Majd Spalatóba kerül, ahol az irtózatossá méretű diokletianusi városfalat ár-

nyékában él, férje, aki közben a Mitra-kultusz híve lett, politikai okokból elvált tőle. Ő is megismerkedik a Mitra-vallással, de értelmetlennek találja, s főképp nem lát benne megváltást. Fia veszélyeztetettnek látja életét és ezért Trierbe hívja, táborudvarába. Itt a gnózással ismerkedik meg, de az ugyanúgy nem mond neki semmit. „Ugye ebben sincs semmi igazság?” — kérdi meg Lactantius rétor. — „Igen, nincs benne semmi igazság és megváltás” — feleli a keresztény rétor udvariasan — „de kötelességem megmondani, hogy mintegy háromszáz évvel ezelőtt valaki meghalt a ma Aelia Capitolianak nevezett Jeruzsálemben érettünk, s ő adott az embereknek megváltást és igaz vallást”.

Igy ismeri meg Heléna Jézus Krisztust s lesz kereszténnyé. Fia meghívására megy Rómába, aki ekkor már túl van a Milvius-híd győzelmén, politikai okokból felszabadította a keresztényeket, noha ő maga pogány maradt. Rómában csupa borzalmas dolgot lát Heléna, bűnöket, intrikákat, gyilkosságokat. Fiát, Crispust, apja meggyilkoltatja, menyét furdőben fojtják meg. Konstantin pedig önistenítő-megalomániás — remek Konstantin-portré! Egyetlen ember van, akivel Heléna bizalmasan beszélhet, és ez Szilveszter pápa. A regény egyik legtündöklőbb jelenete a szentéletű öreg pap s a szentéletű koros asszony találkozása. Heléna arról faggatja a pápát, miért nem változtatta meg a megváltás az emberek természetét. Az megmagyarázza neki, hogy a megváltáshoz mindenkinek magának is hozzá kell járulnia akarataival és szenvedéseivel. Ennek szimbóluma a kereszt. — „És hol a kereszt?” — kérdi Heléna szomjasan. — „Milyen kereszt, kedves lányom?” — „Az igazi. Amelyen Krisztus meghalt”. — „Nem tudom, megvan-e. Ha igen, talán Jeruzsálemben”. — Heléna odamegy, az álmában látott Bolygó Zsidótól megtudja, hol a kereszt, a keresztény élet jelképe, s meg is találja.

Regényciklust írt a második világháborúról; hőse látszólag mintha Ryder kapitányt ismételné meg katolikusban. Feleségétől elváltan él a háború előtt, Olaszországból hívják haza bevonulására, megjárja az angol háborús hadszíntereket s szembenéz Waugh számos izgató kérdéssel, milyen katona az angol „úriember”. A három regény (*Men at Arms: Férfiak fegyverben*) részint a *Decline and Fall*-re emlékeztető szatírája az angol katonaelet típusainak. Megmutatja hogyan mosódnak eggyé a hősiesség, fegyelem, szívósság sőt korlátoltság. De nemcsak hősiesség van, fegyelem és szívósság, hanem egy katolikus katona számára a humanizmus követelményeinek megrázó mélységű háborús élményei és végső megoldásának kicsengésével a *Men at Arms* mélyen katolikus trilógia. Ugyanakkor mélyen és megrázóan angol is, minden jó regény egyúttal a nemzeti önismeretnek a tükré.

Hollywood-i látogatásának lecsapódása a szintén szatirikus, egyben kísértetiesen realista mű, a *Megboldogult* (1958. Magyarul is megjelent). Úgy kezdődik, mintha gyarmati regény volna, de aztán kiderül, hogy a kétségbeesetten kietlen és sivár színtér Hollywood. Hőse az ottani angol kolónia egyik tagja, első regényeinek tipikus „ártatlan fiatalember”-e, költő, aki pillanatnyilag abból él, hogy egy állat-temető vállalkozás hivatalnokja. Megismerkedik egy fiatal leánnyal, aki egy másik temetkezési vállalat balzsamozónője. A férfi és a nő között szinte félelmetes a kulturális ellentét. A kislány gyönyörű, de fejécskéjében nincs egyéb, mint köd. Életének legintimebb kérdéseivel is egy lap ezzel foglalkozó tanácsadóíhoz fordul. Nem tud dönteni, kihez menjen, az angol fiúhoz-e, vagy közvetlen főnökéhez? Emiatt való öngyilkossága félig véletlen, félig ostobaság. A költő pedig felébred, hazamegy, és meg fogja írni sivár és

félelmetes élményeit. Ez Amerika! — mondja a regény. Evelyn Waugh, akinek minden regénye megjelent amerikai ikerkiadójánál is, csak népszerűbb lett ottani olvasói előtt; ők élvezetesnek és művészinak találták a róluk készült rajzot.

Waugh nemcsak mint író volt az angliai katolikus élet egyik közép-pontja, hanem egyéb vonatkozásokban is; az egész angol szellemi élet előtt való roppant tekintélyével az angol katolicizmus afféle „irodalmi külügyminiszterének” számított. Nagyon meleg barátságban élt *Ronald Knox*-szal, akinek a modern Újszövetség-fordítását valósággal úgy lehet olvasni, mint valami izgalmas regényt. Waugh róla is életrajzot írt; portréja a jó barát és tisztelő remekműve. Ő maga váratlanul kezdett betegeskedni tavalyelőtt, súlyos agyérelmeszesedéssel. Húsvétvasárnap reggelén, amikor egyik barátja, *Philliph Caraman* atya mondott misét betegszobájában, amint írják róla, mosolyogva és szívesen halt meg.

HUY CAN LÍRÁJÁBÓL

Huy Can, a modern vietnami költészet egyik vezéregyénisége, 1919-ben született. Első verseskötetét — a 21 éves korában megjelent „Szent tűz”-et — a modern költészet mesterműveként köszöntötte a kritika. 1942-ben napvilágot látott második kötete — „A mindenség énekei” — még tovább gyarapította a költő hírnevét. 1942-ben Huy Can csatlakozott a Nemzeti Felszabadítási Fronthoz. 1945-ben — a fészabadulás után — a központi kormány tagjaként tevékeny részt vállalt a kulturális élet újjászervezéséből. Jelenleg a művelődésügyi miniszter első helyettese. 1962-ben Magyarországon is járt. Egyik nyilatkozatában a következőket mondta önmagáról: „Népemmel együtt élve, minden művemmel, vörssorommal a népemnek szolgálok. Szeretem az embereket, és egész életemet, megnyilatkozásaimat ez a szeretet vezérli. Példaképemül sok költőt említhetnék, a világlíra legkiválóbb képviselőit, s ezek között is első helyen *Paul Claudel* állana, akitől nagyon sokat tanultam.” B. L.

GYÁSZMUZSIKA

(Bombatámadásban elpusztult barátom — honfitársaim — emlékezetére.)

*Kiért sir ez a bánatos,
komor, halotti ének?
Árva az est,
az útszélen vacog az élet.
A kiégett utcasorok:
sötét romok.*

*Köd ez,
vagy hamvas alkonyat?
A szél sikolt,
vagy sebzett lomb riad?
Jaj, hová költöztek a madarak?
Kopár az ág,
közeleg az est, elzuhant a nap...
Jaj, kinek ajkán hervad el
a halovány mosoly...*
